

„NEM TUDNAK EZEK DOLGOZNI, CSAK FOCIZNI!”

Elméleti és módszertani dilemmák az Orczy-kerti Farkasok labdarúgócsapatával végzett kutatás során

Bemelegítés – A csapat és a kutatás bemutatása

Négyfős kutatócsoportunk mely az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium hallgatóiból alakult meg, 2012 tavasza óta követ figyelemmel egy Orczy-kerti labdarúgócsapatot, az Orczy-kerti Farkasokat. Érdeklődésünket az edző rendszeres média-megjelenése keltette fel, hiszen gyakori szereplője volt riportműsoroknak, újságcikkeknek.¹

Az edző 2005-ben indította útjára sajátos kezdeményezését, melyben a VIII. és IX. kerületi hátrányos helyzetű, többségében roma származású gyerekeknek szervezett labdarúgócsapatokat az Orczy-parkban. Kezdetben az Univerzum egyesület, majd az Internationale CDF egyesület részeként szerepeltek az 1999, 2000, 2001-es korosztályokban közel 30 fő igazolt játékosal. Több tehetséges fiatal játékosnak sikerült különböző nagy fővárosi klub – mint például az FTC – utánpótláscsapatához bekerülni. Az egyesület célja, hogy a *deprivációs spirálból* (Zombori 1997:152), azaz a hátrányos helyzet generációról generációra történő újratermelődéséből az itt élő gyerekek ki tudjanak lépni a sport által. „Ezzel az egyesülettel és az odaadó alázatos munkával azt szeretnénk elérni, hogy ezek a srácok a tanulás és a rendszeres sportolás mellett az életben tudjanak érvényesülni, ne az utcán és az aluljárókban, hanem a sportpályákon mutassák meg a tehetségüket és a tudásukat” – írta a tréner az általa elnyert Szociális Innováció Alapítvány Pro Bono Díj pályázatára 2011-ben (SZIA 2011). A későbbiekben az Orczy-kerti Farkasok több alkalommal is az edzőpálya megváltoztatására kényszerült (Építők SC, BKV-pálya), illetve arra, hogy új támogatókat keressen (2012/2013-ban Közterület S.K., 2013 októberétől a Mészöly Focisuli ernyője alatt működik). Jelenleg mintegy 30–40 gyerek jár le havonta legalább egyszer az edzésekre, meccsekre, közülük 15–20 fő igazolt U14-es játékos.

1 A tanulmány végén szerepel egy nem teljes, de a kutatás szempontjából fontosnak ítélt cikkek és videók gyűjteménye.

Az edző saját elmondása szerint mindenfajta ellenszolgáltatás nélkül, pusztán hivatástudattól vezérelve tart edzéseket. Mindez a média számára népszerű történetté vált, több alkalommal adott hírt a csapatról a nyomtatott és az online sajtó egyaránt.

Kutatásunk tárgyává kívántuk tenni egyrészt azt, hogy a tréner miképpen szervezte meg különböző anyagi, szervezeti és infrastrukturális háttér nélkül a csapatot, másrészt pedig azt a kérdést, hogy olyan példát láthatunk-e, mely akár követőkre is található a későbbiekben. Két kutatási kérdést fogalmaztunk meg (tanulmányunk két „félideje” ezek köré épül): a kezdeményezés elősegíti-e a csapat tagjai számára a kritikai pedagógia által definiált emancipációt, valamint milyen modelljellegű tényezők azonosíthatóak a csapat működésében?

A kutatáshoz alapvetően a kritikai pedagógiát, mint értelmező diszciplínát használjuk: a valóságot elsősorban annak társadalmi dimenziójában vizsgáljuk, különösen az igazságtalanság, a kirekesztettség strukturális tényezőire helyezve a hangsúlyt. Úgy véljük, hogy a valóság ilyen tanulmányozásában nemcsak a statisztikai adatok, a nagy struktúrára vonatkozó vizsgálatok fontosak, hanem az olyan egyedi kezdeményezések vizsgálata is, mint az Orczy-kerti Farkasok. Mindemellett előzetesen úgy véltük, az edző maga is implicit módon kritikai pedagógiát folytat: lehetőséget teremt a környéken élő hátrányos helyzetű gyerekek számára arra, hogy a labdarúgáson keresztül közösséget alkothassanak, és a sport nyelvén megtanulják hallatni a hangjukat, ami az emancipáció felé vezető út első lépése.

Tanulmányunkban először ismertetjük a kutatás során felmerülő módszertani kérdéseket, majd bemutatjuk elsődleges elméleti keretünket, a *kritikai pedagógiát*. Ezután olyan fogalmak értelmezésére helyezzük a hangsúlyt, amelyek kiemelt jelentőséget kapnak tapasztalataink interpretálásában. Végül elemezzük a terepmunkából származó empirikus eredményeinket és felvázoljuk röviden a további vizsgálódás lehetőségeit.

Taktikai megbeszélés – A kutatás módszertani dilemmái

Az Orczy-kerti kezdeményezés feladatmegosztó-struktúrája egy főre redukálódik, aki egy személyben tréner, marketing menedzser, toborzó, csapatpszichológus, pedagógus. Szemben más szervezetekkel, ahol az adott „intézménnyel” kapcsolatba kerülők elkülönítik az abban közreműködőket a szervezet egészétől, addig az Orczy-kerti Farkasok esetében az interjúkból világosan kiderül, hogy az általunk megkérdezettek őt azonosítják a csapattal – gyakorlatilag elsődleges mozgatórugónak tekintik az edzőt. Emiatt tartottuk fontosnak kutatásunkban a *résztevő megfigyelést* elsődleges módszerként felhasználni, mert ezzel elkerülhető, hogy személyiségének egyébként is erős hangsúlya ránehezdedjen a kutatásra. Az Orczy-kerti Farkasokkal kapcsolatban álló szülők, játékosok véleményét a kezdeményezés sikerességéről rendkívül nehéz elválasztani az edző személyiségéről vallott szubjektív véleményüktől. Minden egyes interjúban arra a kérdésre, hogy mennyire tartják jónak, fenntarthatónak a labdarúgóklub működését, rögtön a tréner személyes tulajdonságairól, megnyilvánulásairól kezdtek el beszélni, ezzel pedig tematizálták saját véleményüket. Ennél fogva vizsgálódásunk fókuszába elsősorban az edző tevékenysége került, ahelyett, hogy összegyűjtöttük volna a róla kialakult képek sokaságát.

Kutatásunkat eredetileg kizárólag terepmunkával, majd interjúk és kérdőívek felvételével kívántuk lefolytatni. Ám a kiindulási kérdés megfogalmazását követően az adatgyűjtés problémájába ütközve úgy próbáltuk meg elemezni a csapat működését, illetőleg arról következtetéseket levonni, hogy közben saját kutatási témánkba egyre aktívabban involváltunk. Az edzővel folytatott egyeztetések egy, az eredeti elképzeléseinktől eltérő módszer felé tereltek minket. A terepen a vezető több alkalommal is szembesített minket az ígéreték sokaságával és a valós támogatás hiányával, ezért kutatócsoportunk valós segítséget kívánt nyújtani. Ez a kezdetben altruistának induló viselkedés fokozatosan bizalmi kapcsolattá vált. Ha az edző egészségi állapota nem tette azt lehetővé, akkor helyettesítettük parkorként a Haller parkban – ahol egyébként saját csapatát szokta toborozni –, továbbá megismerkedtünk családjával, a játékosokkal, valamint egyesek szüleivel is. Bíróként, kiségitőként egyaránt próbáltuk hasznossá tenni magunkat, hogy emiatt edzések ne maradjanak el, azok zavartalanul működhessenek.

Az ELTE egyetemi sportpályázatán keresztül segítettünk az Orczy-kerti Farkasoknak labdák beszerzésében. A felismeréssel, miszerint saját kutatási témánkon kívánunk „segíteni” és az ebből fakadó problémákkal (saját időbeosztásunk, preferenciáink megtartása) csak a folyamat közben szembesültünk.

Az adatgyűjtés a saját beavatkozásunk révén a későbbiekben *felderítésé* és *tényfeltárássá* vált. A tervezés és az azt követő részvállalás (csapat kísérése, eszközök szállítása, „segédedzősködés”) olyan tevékenység volt, ahol a cél a segítesen túl inkább az arra való törekvésben csúcspontodott ki, hogy miként lehetne hatékonyabban, jobban működtetni a csapatot. Mindez lehetővé tette, hogy elemzésünkben választ keressünk arra, miért nem működik a csapat egységes és folyamatosan jelenlévő közösségként.

A megfigyelésen alapuló kutatások során az egyik legelső lépés a terephelyszín kiválasztása (Héra – Ligeti 2005:60-62). Esetünkben a vizsgálódás terepét – a csapat edzéseinek és mérkőzéseinek helyszíneit – fizikailag nem lehetett pontosan körülhatárolni: a „helyszín” gyakran magába foglalta az utazásokat és a különböző helyszínváltásokat is. Minden alkalommal megpróbáltuk a lehető legtöbb információt begyűjteni az adott eseményről és helyszínről, kiemelve a csapat kapcsolatát az adott fizikai térrel, amely számunkra a megfigyelési egységet jelentette. Kérdés, hogy a hazai pályát mennyire tartja otthonának a csapat, milyen viszonyban vannak a környék lakóival (Kinizsi utca, Haller park, Orczy-kert).

A terepmunka másik kiemelten fontos aspektusa a megfigyelési technika kidolgozása volt. Mielőtt a helyszínre érkeztünk volna, a kutatócsoport tagjaival lefektettük megfigyelésünk alapvető kérdéseit és szabályait. Igyekeztünk minden alkalommal olyan közös tudást kialakítani, amely alapján körvonalazhattuk, hogy mi a fontos számunkra a terepen, továbbá meghatároztuk, illetve leszűkítettük a megfigyelendő jelenségek körét, közös nevezőre hoztuk azokat a szempontokat, melyekre fókuszáltunk. Az esetek nagy részében több ilyen dimenziót határoztunk meg, amelyeket felosztottunk egymás között, annak érdekében, hogy a kutatócsoport tagjainak ne aprózdjon el a figyelme, és minden jelenséget behatóan meg tudjunk ismerni. A megfigyelések alkalmával igyekeztünk a játékosok és a szülők legnagyobb részével, valamint az edzővel is kapcsolatot létesíteni általában rövidebb beszélgetések során (ezek rövidségét a bizalmi helyzet kiépü-

lésének lassú folyamata indukálta). Eközben csak akkor készítettünk jegyzetet, amikor erre feltétlen szükség volt, igyekeztünk minél inkább beolvadni abba a közegbe, ahol éppen a megfigyelést végeztük. A megfigyelési alkalmakat minden esetben közös megbeszélések követték, ahol összesítettük a tapasztalatokat, a látottakat terepnapló formájában jegyeztük le.

A megfigyelésekből származó tapasztalatainkat beépítettük a későbbi interjúink vezérfonalába. A módszerek keverésének igényét a társadalomtudományi kutatások természetének alapvető sokszínűsége miatt találtuk indokoltnak, melyet kutatási terepünkön fokozottan érzékelünk. A társadalomtudományi kutatásokban általánosan elfogadottnak mondható az adatgyűjtési módszerek csoportosítása. Ez a kategorizáció szinte minden esetben két csoportot eredményez: a kvalitatív és a kvantitatív adatgyűjtési technikák csoportját (Letenyi 2006:55-60). Adatgyűjtési technika helyett inkább magukról az adatokról van szó, hiszen a cél a kutatási témának leginkább megfelelő, és eszerint a leghatékonyabban elemezhető „adattömeg” előállítás. A kutatási terv szerves része a módszertani elgondolások pontos kidolgozása és összehangolása a kutatási kérdéssel, a kutató(k) személyiségével és a konkrét lehetőségek összességével. Az elmúlt évtizedekben lényegében teljesen általánossá vált a több módszert alkalmazó, kevert módszertani, vagy inkább kutatási megközelítés (Babbie 2001:247-315).

Esetünkben a kezdeti kutatási design módszertani szempontból főleg ezt a „kevertséget” tükrözte, hiszen elsődlegesen kvalitatív adatgyűjtési technikákra alapoztunk, melyekhez a kvantitatív elemzési eszközöket csak kiegészítőként képzeltük el. Úgy láttuk, hogy a legjobb döntés, ha a csapatot időben és térben is körbejárjuk, és a megfelelő eszközökkel, több szempont szerint feltérképezzük a jellegzetességeket. Nem törekedtünk a jövőbeli általánosíthatósághoz szükséges feltételek megteremtésére, ezért nem ragaszkodtunk a társadalomtudományokban használatos standardizált technikák alkalmazásához és leginkább megfigyelési és interjútechnikák segítségével tájékozódunk.

Az előzetes tervek alapján úgy képzeltük, hogy a családsegítő- és gyermekjóléti központok rendszerén keresztül, valamint az iskolai gyermekvédelmi felelős bevonásával képesek leszünk olyan kemény adatokhoz hozzájutni, amelyek relevánsak a sport

emancipatorikus szerepének, illetve hatékonyságának bizonyításához (hiányzások száma, védelembé vétel, magatartási problémák, tanulmányi eredmények stb.). Azonban a futballcsapat tagságában bekövetkező nagymértékű fluktuáció, illetve az edzéseken, meccseken való rendszertelen megjelenés miatt nem bizonyítható a sportnak az esetleges változásokban játszott szerepe. Az ismeretlen, de lehetséges magyarázó változók sokasága teszi lehetetlenné, hogy kapcsolatokat feltételezzünk ott, ahol a fenti szempontokban bekövetkező bármilyen irányú változás és a sport között csak együttjárás figyelhető meg.

A pontos és végleges módszertani kereteket akkor állítottuk össze, amikor már interjúkat készítettünk a trénerrel, és részt vettünk a csapat edzésein, meccsein. Ezek az elsődleges megfigyelések és strukturálatlan interjúk ugyanis kulcsszerepet játszottak abban, hogy a különböző (legfőképpen jövőbeli) módszertani problémák a felszínre kerüljenek. Egyik fontos kutatási célunk az volt, hogy meg tudjuk figyelni a fejlődés, de legalábbis a változás természetét és jellegzetességeit. Fejlődés alatt a csapatban sportolás integráló, emancipáló hatásának meglétére és dinamikájára, a gyerekek és a szülők hozzáállásbeli változására, a kirekesztettség érzésének csökkenésére, illetve az önbecsülés növekedésére gondoltunk; a változások alatt pedig a csapatot körülvevő körülmények – más csapatok, a szülők, a versenyek és a különböző együttműködések – átalakulását értettük.

Ez a kutatási cél idővel kutatási részkérdésé formálódott: lehetséges-e a fejlődés mérése? Itt azonnal felmerülnek a konceptualizálás és az operacionalizálás kérdései: mit jelent a fejlődés, és mi számít sikernek? Ezeket a kérdéseket mi módszertani aggályokként definiáltuk, hiszen ilyen egyedülálló kezdeményezés esetén nehéz a fejlődés és a sikert bármilyen eszközzel elemezhetővé tenni.

Igyekeztünk kutatási tervünket a környezethez adaptálni, és elsődleges céllá a csapat és környezetének mély és beható megfigyelését tettük. Az említett módszertani akadályok leginkább abból adódnak, hogy a gyerekek rendszertelenül látogatják az edzéseket, valamint a szülők többsége nem jelenik meg a meccseken. A folyamatos mozgás, rotáció, csere, a játékosok és természetesen ezzel együtt a szülők ideiglenes eltűnése alapján ásták alá konceptiókat, pontosabban a változások és átalakulá-

sok megfigyelését, de legfőképpen az „utámkövetés” megvalósítását. Az adminisztráció hibái, vagy teljes hiánya tovább nehezítette a dolgunkat. Ez csak nekünk, kutatóknak probléma, hiszen elképzelhető, hogy az esetleges siker kulcsa éppen ebben rejlik.

Kutatási elvünk szerint a gyerekekkel abban az esetben lépünk kapcsolatba, amennyiben jelen vannak az edzéseken vagy a meccseken, és nem követjük őket akkor, amikor hosszabb, vagy rövidebb ideig kimaradnak a csapat életéből. Csak esetleges visszatérésükkor vesszük fel velük újra a kapcsolatot. A bizalmi közeg fenntartása érdekében nem szándékoztunk bármifajta kontrollhatást kelteni, ezért nem kerestük őket más helyszínen, például otthon vagy az oktatási intézményekben.

Az edző ugyan sokszor kihangsúlyozza ragaszkodását a pontossághoz, a folyamatos jelenlétéhez, de ennek megvalósíthatósági problémáját a „cigányok természetéből” vezeti le. A folyamatos hiányzások miatt egy idő után követhetlenné is válik a program. Mindezek ismeretében úgy döntöttünk, hogy egy kérdőíves felmérés a gyerekek és a szülők körében nem lenne célravezető, hiszen az adatok elemezhetlenné válnának, és nem lennének érvényesek kutatási kérdéseink megválaszolására. Azonban igyekeztünk minél inkább részt venni a csapat életében és kötetlen beszélgetések során információkat gyűjteni, amelyek által jobban megismerjük a kezdeményezés összetételét és dinamikáját.

Mindemellett azt is fontosnak tartottuk, hogy a rendelkezésünkre álló lehetőségeket és eszközöket kihasználjuk, és ezek alapján minél többet tudjunk meg a csapatról. A tréner magánál tartja a Farkasoknál valaha megforduló gyerekek egy részének előállított hivatalos versenyigazolványokat és sportorvosi engedélyeket, így ezeket a kutatás segítségére tudta bocsájtani. A versenyigazolványokon a játékos neve mellett egy-két személyes adaton kívül más nem szerepel. Úgy láttuk, ezekkel az adatokkal a gyerekek szociális környezetének elemzésére lett volna módunk – ennek hivatalos útja a Gyermekjóléti Szolgálat felkeresése, ahol azokról a gyerekekről tudtunk volna meg többet, akik valamilyen oknál fogva kapcsolatba kerültek a szociális szakemberekkel. Ez számunkra azért volt fontos, mert kíváncsiak voltunk arra, hogy a gyerekek milyen helyzetből érkeznek az Orczy-kerti Farkasok közé, milyen szociális körülmények közepette tagjai a csapatnak, és próbálnak sportolóként működni.

Az általános iskolákban dolgozó gyermekvédelmi felelősök, és a Gyermekjóléti Szolgálatban dolgozó szociális munkások azok, akik – habár inkább csak formálisan – közvetlenül kapcsolatban vannak a gyerekekkel és szüleikkel, így a család szociális helyzetével is tisztában vannak. Ez a típusú adatgyűjtés egyelőre meghiúsult, mivel a Józsefvárosi Családsegítő- és Gyermekjóléti Központ csak szülői beleegyezéssel ad ki információkat a gyerekekről, de nekünk a pontos laccím hiányában nem volt lehetőségünk felvenni a kapcsolatot a szülőkkel, és a hozzájárulásukat kérni.

Az edző beszédmódja nem tette lehetővé a strukturált interjúmódszerek használatát. Ezért, hogy komplex képet kapjunk véleményéről a saját kezdeményezésével kapcsolatban, strukturálatlan interjúkat készítettünk. Leginkább széttartó szerkezetéről tudunk beszélni, mivel az előre megkonstruált témakörök keretei közül folyamatosan kilépett. A visszakérdések ellenére ragaszkodott a saját maga által létrehozott asszociációs lánchoz, ezért az életút metódusához fordultunk, elsősorban a *Rosenthal-módszert* használtuk. Ez olyan narratív élettörténeti interjúkat jelent, melyben az alany maga strukturálhatja élettörténetének elbeszélését, így a keletkező szöveg egyszerre hordozza a felidézett múlt emlékeit és a jelen perspektíváját is (Rosenthal 1993). A bonyolult narratívákból szépen lassan elemezhető és értelmezhető információtömeget nyertünk ki, melyekhez a megfigyelések eredményeit jól igazíthatuk. A megfigyelések során felmerült kérdéseinket szívesen válaszolta meg, azonban ezzel sok esetben inkább ködösebbé tette az addigra tisztának és világosnak tűnő kutatói képet.

Folyamatosan jelen volt egy általános kutatói dilemma: a diktafon jelenlétében egészen máshogy nyilatkozott meg, mint a spontán beszélgetések során. Ez utóbbiakat idézet formájában nem használtuk fel tanulmányunk megírása során. Egy másik szintje ugyanennek a problémának, hogy a nagy nyilvánosság előtt másként argumentál és fejezi ki saját helyzetének problematikusságát, mint a valóságos helyzeteket értelmező informális beszélgetések kapcsán. Valójában arról van szó, hogy az edző a politikailag korrekt nyelvet használja annak érdekében, hogy szimpátiát ébresszen saját maga és céljai iránt. Ez megnehezíti, hogy őszintén, saját tapasztalatai alapján fogalmazza meg azokat a strukturális, pénzügyi problémákat, melyekkel nap, mint nap szembesül. Mindeközben a szimpátia kiváltása a ré-

széről épp azért fontos, hogy valaki vagy valamilyen intézmény támogassa őt anyagilag.

Az említett dilemmákkal együtt úgy véljük, hogy az együttes technikákon keresztül történő vizsgálódás közelebb vihet minket a szélesebb, rendszerszinten működő elnyomás feltárásához, illetve az ellene való fellépés lehetőségeinek mélyebb megértéséhez. Nem csak a módszertani megközelítésünket jellemzi pluralitás: a felhasznált – a vizsgált jelenségeket értelmező – elméleti kereteinket is áthatja a diszciplináris sokszínűség. A következőkben a *kritikai pedagógiára* fókuszálunk, de a későbbiekben beemelünk más társadalom- és neveléstudományi elméleteket, gyakorlatokat is (*Alcade-féle tipológia, empowerment elméletek*).

Kezdőrúgás – A kritikai pedagógia elmélete

A kritikai pedagógia a neveléstudomány radikális irányzata, mely az 1980-as években teljesedett ki, és vált a pedagógiai diskurzus szerves részévé. Az alapjait Paolo Freire, brazil filozófus, *Pedagogy of the Opressed* (1968) című munkájában fektette le (magyarul csak részletek jelentek meg). Kiindulópontja, az elnyomás igazságtalanságának és az elnyomottak emancipációjának gondolata már Marx írásaiban megjelent a XIX. század közepén, mikor a munkától elidegenített, kiszákmányolt proletariátust nevezte meg az általa megjövendölt társadalmi forradalom fő mozgatórugójaként. A kritikai pedagógia ugyanakkor Marx szövegeire újraolvasandó és újraírható textusokként tekint és nem mint megkérdőjelezhetetlen dogmákra, szemléletében pedig mindenképpen demokratikus és pacifista (Mészáros 2005:87), ami – szemben a hasonló gondolatok mentén szerveződő Frankfurter Iskolával (Horkheimer – Adorno 1990) – az elméleten túl gyakorlati intervenciók modellt kínál, és a közösségekkel való interakció fontosságát hangsúlyozza. Célja a közösség tudatra ébresztése, kiszolgáltatottságára, jogfosztottságára való ráébredtetése. *„Egyetlen igazán felszabadító pedagógia sem maradhat távol az elnyomottaktól azáltal, hogy szerencsétlenné teszi őket, és az elnyomóktól vett mintákat kínál fel nekik követendő modelleként. Az elnyomottaknak a megváltásukért vívott küzdelemben saját maguk példaképeivé kell válniuk”* – írja Freire (2003:405).

Első félidő – Képessé tevés a sport által

Ahhoz, hogy a *hatalommal való felruházás* hatékonyságát vizsgálni lehessen az Orczy-kerti Farkasok esetében, szükség van magaa fogalom pontos definiálására. Az angol nyelvű szakirodalom az *empowerment* kifejezést használja, amit hazánkban többnyire képessé tevésnek fordítottak le. Lakatos (2009) a képessé tevést úgy határozza meg, mint egy folyamatot, amelyben az egyének elsajátítanak készségeket, melyekkel hatékonyan képviselik érdekeiket, artikulálják igényeiket akár a hatalmi aktorokkal szemben is. Ezáltal az egyén képessé válik a közösség építésére, mások segítésére.

Ugyanakkor az angol szakirodalom megkülönbözteti az *enablementet* az *empowermenttől*. Míg az előbbi az egyén képessé tevését jelenti, addig az utóbbi a közösség hatalomhoz való juttatását írja le. A képessé tétel nem tekinthető pusztán szolgáltatásnak, ahol a szociális munkás, pedagógus, edző felülről lefelé, egy autoriter pozícióban átadja a tudást az alant lévőeknek, amit azok használhatnak. Ez egy közös tanulási folyamat, ahol a „tanító” és a „tanuló” nem válik ketté jól elkülöníthetően. Épp ellenkezőleg, partnerek egyenlő együttműködését feltételezi olyan célok elérésében, amelyeket közösen alakítanak ki.

Nyilvánvalóan nem egy rövid időintervallumról van szó, hanem egy hosszú folyamatról, melynek megvannak a sajátos szakaszai, ahol a képessé válás elemei interiorizálódnak. A Lakatos Kinga (2009) által használt tipológia szerint ez a következőképpen épül fel:

- Az első egy individuális szint, ahol az egyén elkezd kifejezni a saját nézőpontját.
- A második már közösségi szint. Itt megfogalmazódik a csoport értéke, a „mi igazságunk”.
- A harmadik szint a másokkal való tárgyalás/meg egyezés (közösségi megmozdulások).

A képessé tételnek közösségi szinten csak úgy van értelme, ha az addig szeparált és marginalizált csoport véleményét, élményeit képes közvetíteni a többség felé. Ebből az interakcióból különböző módokon profitálhatnak az egyének és a csoportok: növekvő önbizalom a közösség tagjaiban, jártasságok elsajátításának képessége; társadalmi szinten egy nyitottabb, toleránsabb közeg kialakulása; gazdasági szinten az erőforrások igazságosabb elosztásának kikényszerítése; a politikai térben, a

döntéshozatalban való nagyobb részvétel, valamint az érdekek képviselője a demokratikus államberendezkedés keretei között.

A képessé tétel folyamatában óriási szerepe van az egyénnel és/vagy a közösséggel foglalkozó szakembereknek, a mi esetünkben a trénernek. Talán furcsának tűnhet, hogy egy sportedzőt ilyen feladattal ruházunk fel, azonban az edző nem csupán a fizikai felkészülésért felel.

„Bár az edző munkája sportcéloknak rendelődik alá, pedagógiai értelmezése lehetséges is és szükséges is! Nem csupán a tanár, az edző is nevel. Így kerülhet a testnevelő tanár és az edző személyisége és tevékenysége egymás mellé egy sportpedagógiai elemzés gondolatmenetében. Mindketten nevelők, mindketten pedagógusok!” (Bíróné Nagy 2011).

Ebben a minőségükben kardinális a világkép, amivel a referencia-személyek rendelkeznek, hiszen sok esetben – különösen az általunk vizsgált gyermekeknél – gyakran ők lehetnek az egyedüli reprezentánsai a külső, többségi társadalomban elfogadott értékeknek. Ez a reprezentánsi funkció azonban komoly veszélyeket rejthet magában, amennyiben a facilitáló személy értékei gyökeresen különböznek az általa „vezetett” csoportétól, és meg van róla győződve, hogy ezek dichotóm viszonyban állnak egymással, melyben természetesen az általa képviselt világkép az abszolút igazság, míg a csoport által hozott teljesen elvetendő és rossz.

Az egyértelmű pozitívumok közé sorolható az edző hiteles személyisége (magát IX. kerületi, munkásszármazású embernek tartja) és lokálpatriotizmusa, ami a kezdeti időkben rendkívül könnyűvé tette a tagtoborzást. A gyerekek gyakorlatilag szájhagyomány útján értesültek arról, hogy egy olyan ember tart edzéseket az Orczy-kertben, aki közvetlen, és „érti a nyelvüket”. Az előfeltevésünk az volt, hogy a gyerekek felé rendkívül nyitottan és elfogadóan közeledik, hiszen a célja az, hogy „embert faragjon belőlük”. Azt gondoltuk, hogy a fentebb leírt *empowerment* folyamatok teljes mértékben lekövethetőek lesznek a gyerekek fejlődésében a csapattá kovácsolódás során. Mészáros (2005:87) szerint a szó csak akkor autentikus, ha egyben *világformáló praxis*, ahol a pedagógus és a tanítvány együtt fedezik fel az elnyomás okait és együtt dolgozzák ki a helyzet feloldásának folyamatát. Ez az a *tudatra ébredés*, amit kerestünk a programban.

Annak, hogy ez eddig nem valósulhatott meg, több oka is van: az első és talán legfontosabb, hogy nem sikerült valódi közösséget kovácsolni a gyerekekből. Főként az óriási fluktuáció miatt nem alakult ki a „mi” tudat. Nemhogy a szélesebb értelemben vett megfosztottságra való ráébredés nem valósult meg, de az egyéneknek ritkán sikerült kilépniük saját deprivált helyzetükből. Ezt a vezetővel, a szülővel, valamint a gyerekekkel folytatott beszélgetésekből tudtuk leszűrni. Az edző állítása szerint csak azokkal ért el sikereket (lásd: valamelyik nagy utánpótláscsapatba való bekerülést), akik amúgy is „dolgos cigányok voltak”. Bár előfordult, hogy a cigányokkal kapcsolatos megnyilatkozásaiiban helyet kaptak romákkal kapcsolatos sztereotípiák, ezt az edzések során egyáltalán nem érezte a játékosokkal.

Az edző működésének, egyértelmű sikerének tekinthető egy testvérpár kiemelése, és azóta is sikeres szereplése az FTC utánpótlás csapatában. Azonban az ilyen történetek ritkábbak, a tréner elmondása alapján is gyakoribb a jó képességű fiúk elkallódása, amit ő maga sem tud megakadályozni, mint az egyik legtehetségesebbnek tartott játékos esetében. A csapatról szóló Index-videóból (C. Ronaldo az Orczy téren) is kiderül, hogy az edző folyamatos konfliktusban állt a fiúval – véleménye szerint –, annak nehéz természete miatt. Mi kutatóként a konfliktusokba nem avatkoztunk bele, mégis előfordult, hogy kértük a trénerrel, a hiányzások, és az alkalmanként renitens viselkedés ellenére engedjen vissza egy-egy fiút a csapatba.

A Németh László (2010) által leírt domináns ideológia, melyben az ideológiát és a hatalmat birtokló meggyőzi az azoktól megfosztottat, hogy alárendelt pozíciója elfogadható és megváltoztathatatlan, némely esetben az edzőn keresztül is tetten érhető, más esetekben viszont kimondottan a többségi társadalom elitjét teszi felelőssé a kialakult problémák bebetonozásáért. Az olyan hozzáállása, mint az „ezek ilyenek”, vagy „azért, mert cigányok” ugyan a társadalomban a cigányságra süttött stigma létjogosultságának megerősítését jelenti, ám gondolkodásmódjában a problémák árnyaltabb megközelítése is jelen van. Bár sokszor látta és érzékelte a gyerekek helyzetének kilátástalanságát (prostituálódott anyák, szerfüggő testvérek, börtönviselt apák), de több esetben érvényesült az ítélő szerep is egyfajta kettős beszédbe ágyazva. Ha kellett, el tudta mondani, hogy milyen determinációk vezetnek

a „srácait” a nihilbe, de ez mindig megmaradt olyan rózsaszín ködös idealizmusnak, amit a magukat intellektuálisnak képzelő érdeklődőknek tartott fent, míg a valódi okokat úgy gondolta, hogy ő pontosan tudja: cigányokkal foglalkozik, akikre senkinek nincs pénze.

Úgy tűnik, hogy a rendszerszemlélet nincs meg a csapattal való foglalkozás során. E nélkül pedig ezek a gyerekek, és még inkább a problémáik nem kezelhetők és nem is érthetőek meg (igaz, az edző lehetőségei rendkívül korlátozottak). A gyermek, és úgy általában az ember, habár önálló identitásként áll a világban, mégsem lehet attól külön kezelni. Interakciós terek tömegeibe lép be és ki nap, mint nap, melyek különböző szintjei mind hatnak az egyénre (Paquette – Ryan 2000).

Ugyanakkor, hiába a rendszerszemléletű gondolkodásmód, ha anyagi bázis hiányában nem valósítható meg az e szemlélet menti intervenció. A mindennapi pénzhiány nemhogy a holisztikus megközelítésű foglalkozás kereteit, de még az alapvető használati tárgyak beszerzését sem tette lehetővé. Maga a csapat alapvető funkciója került veszélybe: a játék. A tréner elmondása szerint rengeteg ígéretet kapott, de ennek csak töredékét sikerült pénzre váltani.

Második félidő – Edző vagy pedagógus?

Az edző képviseli a többségi társadalom felé a deprivációban élők azon szűk körét, akiket pályafutása során edzett: „Hát muszáj neki [t.i. focizni], itt nem lehet nem sportolni, mert akkor bűnözők lesznek. Muszáj” – ahogy azt a tréner többször is megfogalmazta.

Közvetítő szerepe vajon mennyiben segíti, illetve gátolja a játékosok *tudatra ébredését*? Saját szerepének elemzése munkája során lehetőséget ad arra, hogy választ adhassunk erre a kérdésre. A csapat folytonos fennmaradásának zálogát az edző a saját nevelői munkájában látja. A csapat szervezése közben végzett pedagógiai munkájának elemzése teheti érthetővé, hogy munkája mennyiben és hogyan segíti elő a gyerekek emancipációjának sikerét.

A testnevelő tanári pedagógia kutatása három területet ölel fel – a tanítást, a tanári továbbképzést és a tanterv elemzését, ami Silverman és Ennis

1996-os kutatásának is a magját képezte. A fentihez hasonló vizsgálatok legtöbbször kvantitatív módszereket alkalmaznak, leginkább az utóbbi két részterület esetén. A tanítás, mint kutatási terület és mint definiálandó kutatási téma viszont általában nagy vonalakban van felvázolva, minthogy az az adott iskolai mikroközösségben valósul meg, sokszor speciális feltételek mellett (Chatoupis – Vagenas 2011:271-272). A futballcsapat vezetőjének pedagógusi és edzői tevékenysége a fenti elméleti munkák és kutatások tükrében azért tarthat számot érdeklődésre, mert az a bizonytalan anyagi háttér és a játékosok gyakori fluktuációja miatt az ismert pedagógusi és edzői típusok furcsa keveréke.

José Eugenio Abajo Alcalde *Cigány gyerekek az iskolában* (2008:205-212) című munkájában a tanári szerepet is vizsgálja. Metodológiája alapján a cigány gyermekeket tanító pedagógusokat egyrészt a *tudás közvetítőjeként*, másrészt, mint *áldozatot* érdemes láttatni. A tudásátadás, mint egyértelmű feladat, komoly diszkrpanciákat okozhat a diákok körében, ha figyelembe vesszük a tanár, mint szubjektív egyén karakterjegyeit, személyiségét. Rosenthal és Jakobson 1968-ban a „Pygmalion a tanteremben” elnevezésű elmélete szerint a tanárok öntudatlanul, illetve saját attitűdjeiket követeve tekintenek valamely diákot tehetséges, vagy nehéz felfogású, kezelhetetlen egyénnek.

Azért érdemes ezzel kapcsolatban az attitűd szót használni, mivel a tanárok általában saját tapasztalataikra, ismereteikre építve gondolják megalapozott döntésnek a diákok differenciálását. Azonban ez nem tényleges tudásuknak, hanem saját beállítódásuknak köszönhető. Ezt támasztja alá Rosenthal és Jakobson (1968:11-45) elmélete, hiszen a tanárok által kiválasztott diákok az utánkövetéses módszer segítségével bizonyíthatóan jobban teljesítettek fél-egy év múlva. Összességében itt egyfajta önbejelítő jóslatról van szó, amelyben a tanár később igazolva látja saját tapasztalatait és ismereteit.

Másfelől Abajo Alcalde elgondolása szerint a tanárra áldozatként is tekinthetünk. Ez a megközelítés főként a tanárokat érő külső, környezeti tényezők figyelembevételével érthető meg. Három ilyen külső szempontot különít el a szerző, amely alapján megfogható az áldozattá váló tanár. Elsőként a társadalmi környezet szerepét emeli ki. A plurális, demokratikus társadalomban, mint a spanyol vagy akár a magyar, a tanár szerepe, jogai, kötelességei

nemcsak a médiában kerülnek terítékre, hanem saját mikrokozmoszban is. A többségi társadalom által elítélt, vagy bármilyen formában megítélt etnikai kisebbséggel foglalkozó pedagógusok ráadásul sokkal inkább ki vannak téve a társadalom elvárásainak. Akár számon kérve rajtuk az esetlegesen elvárt kontrollt, vagy akár áldozati pozíciót tulajdonítanak nekik, aminek révén menthetetlen helyzetben lévőként állítják be őket.

A másik szempont az iskolák között meglévő versenyhelyzet kezelése. Ideális helyzetben az adott települési egységben vagy kerületben működő iskolák azért versenyeznek egymással, hogy minél több diákot „szerezzenek” meg. Az etnikai kisebbségek által nagyobb számban lakott területeken azonban a verseny előjele negatívvá is válhat: az iskolák az általuk problémásnak tartott gyerekektől inkább szabadulnának, ám ha ezt sikeresen teszik, akár saját létüket is veszélyeztethetik, amennyiben a kevesebb diák, kevesebb megmaradó pedagógusi munkahelyet is eredményezhet.

Harmadik szempontként Abajo Alcalde kiemeli a tanárokról alkotott idealizált kép és a valóság között húzódó szakadék problémáját. A szerző idézi a spanyol kormányok dicsérő mondatait a tanárok hangsúlyos szerepéről, az ottani, legújabb oktatási törvénybe is belefoglalták a nevelés elvülhetetlen jelentőségét a társadalom életében. Ehhez hasonló dicsőséges pillanatok élhettek meg a magyarországi tanárok is elsősorban a hivatalos, állami diszkurzív térben, amikor a 2011-ben elfogadott új köznevelési törvényben (2011. évi CXCV. törvény) részletesen kifejtették a pedagógusok hangsúlyos szerepét a társadalom formálásában.

A célok és az azok eléréséhez szükséges eszközök megléte közötti feszültség érezhető saját kutatásunkban is. Az elsődleges interjúalanyunkkal, a csapat vezetőjével készített interjúkból egyértelműen kiderül, hogy saját narratívája a hivatalos diszkurzustól olyan mértékben tér el, amely arra predesztinálja, hogy a médiában a nehéz helyzet ellenére a töretlen lelkesedéssel dolgozó edző képét mutathatja fel.

A hátrányos helyzetű gyerekekkel való edzői munka szinte természetesen magában hordja a tanári, pedagógusi feladatokat. „Hát oda nyal, csak a nagyoknál van, nem az, hogy itt segítene [egy idősebb játékos]. [...] tudod, mi van, akít én már egy három-négy évig [neveltem], egy kamasz fiút, már

megint egy szociológusnak mondom, ha 13-14 éves kort betölt egy fiatalember”, annak „a nagyapja [itt magára utal a tréner] már csak egy szükséges rossz” [...] „Én próbálok nevelni”. Saját szerepét – ahogy az idézet is mutatja – sok esetben a szülői, tanári szerepek részleges átvállalásában látja. A tevékenységének célját egy-egy meccs előtt vagy edzés közben nagyon nehéz átadni, hiszen a csapatban játszó gyerekek a kialakított célok mellett folyamatosan szembesülnek a hiányos vagy egyszerűen nem létező eszközkészlettel.

Az Első félidő – Képesség tevés a sport által című fejezetben elemzett sportpedagógiai irodalomban is hangsúlyozzák az edző esetleges pedagógiai szerepét. Azonban Caselmann elmélete szerint két pedagógusi szerep létezik. A *logotrop* típus a tananyag fő fókuszba emelése jellemzi, vagyis a diákokat csak a tanuláson keresztül kapcsolja be bármiféle interakcióba. A másik típus, a *paidotrop* ezzel szemben csak egyfajta ürügyként használja fel a tananyagot, hogy kommunikációt kezdeményezzen a diákokkal. Ez utóbbi változatot jellemzi a nagyfokú humor és a diákok felé nagyobb nyitottság. Ebben az esetben viszont a tananyag oktatására szánt időt veszélyezteti a gyerekek személyiségének egyedisége, érdekessége (Bíróné Nagy 2011). A trénerre jellemző példa, hogy egy időben gyakran kiemelte és folyton „elemezte” a többiek előtt az egyik kiváló játékosának személyiségét. Kiemelte annak tehetségét – magatartási problémáival szembeállítva –, ami arra predesztinálhatná, hogy akár Lionel Messi legyen belőle.

A csapatvezető sok esetben azonosította magát az áldozati szereppel a társadalmi környezet okán, amely adott esetben elnézi csapatának hiányosságait vagy kirekeszti őket. A labdarúgó-utánpótlással foglalkozó csapatok mögött intézményes háttér áll, amelyet az Orczy-kerti Farkasoknak teljes mértékben nélkülöznie kell. Esetében arról van szó, hogy a máshonnan, más célból meglévő eszközöket és kapcsolatokat is felhasználja a csapat érdekében, amikor valamire rászorul.

Az edző a meccsek idején több alkalommal fogalmaz meg általánosító véleményt a cigánysággal kapcsolatban. Ezzel szemben a bajnokságokon rendkívüli erőbefektetéssel kívánja pozícióját sikeresnek mutatni azzal, hogy a programszervezőknél a saját csapata hátrányos helyzetét kihasználva jobb feltételeket harcol ki. Így csapata sikerességét,

valamint implicit módon saját tanári, edzői eredményeit kívánja bizonyítani. Mondván, ő még egy „szedett-vedett csapatból is tud bajnokokat varázsolni”. Ha kell, az U8-as csapatához hozzáveszi egy U10-es tanítványát, mert a játékosok máskülönben nem tudnának teljes létszámban kiállni. A társadalmi környezet – főként mikroszinten –, elfogadóan bánik az edzővel. A tanítványai és azok szülei leginkább egy nagyon elkötelezett embernek tartják, ám a helyzete miatt kissé bolondnak, amiért úgy akar felépíteni és fenntartani valamit, hogy nincs meg hozzá sem az intézményes háttere, sem a megfelelő anyagi támogatás, csak a nem csökkenő lelkesedése: „Ahhoz nem értek, hogy pénzt is keressek. Ahhoz hülye vagyok, túl átláttnak rajtam, mint a szitán. Levesznek kilóra”.

A különböző utánpótlás-tornák idején más csapatok edzői is hasonlóan látják őt: nem mindig veszik komolyan, de a „bolond” attribútum mellett meghatározónak tartják a jó lelkű idealistát is, aki, ha csak „kicsiben” is, de csökkenteni kívánja a társadalmi egyenlőtlenségeket. Előfordult, hogy a tanítványaira süített bélyeget, miszerint nem tartják be a formai szabályokat, nem viselkednek megfelelően, éppen saját maga erősítette meg. Ha a csapatával valamilyen vidéki vagy fővárosi helyszínen lépnek fel és tömegközlekedést kell igénybe venniük, akkor a gyerekek óriási hanggal töltik be a közlekedési eszközöket. Mikor a többi utas adott esetben megláthatja az új felszállókat, akkorra már hangosan közli, hogy „nem kell ellopni a buszt vagy a villamost”, minden marad a helyén. Ezzel több utazóban meglepődést vált ki, akik nem értik rögtön ezt az öniróniát, viszont saját értékeiket közelebb húzzák magukhoz. Amikor a csapattal utaztunk, más utas nem ült arébb, de erősen figyelték a sportolókat. Az edző pedig szóval tartotta őket úgy, hogy mondatai sokszor a környező utasoknak is szóltak. Mint például a „nem lopjuk el a buszt”, illetve a „próbálj meg csendesen viselkedni, ahogy a többiek”. Amikor széles jókedvvel és hangosan adja elő ezeket a jó tanácsait, akkor felületes szemnek úgy tűnhet, mintha az ő általa „cigányosnak” tartott viselkedést utánozná, ám sokkal inkább arról van szó, hogy ezzel is karikírozza a cigányok viselkedésével és magatartásával kapcsolatos sztereotípiákat.

Ha már a buszon utaznak, akkor is folytatja egészen a leszállásig azt a „performanszt”, ami úgy szól saját tanítványainak, hogy közben a többi utas is értse. Ilyenkor kitér a cigányok lustaságára, ze-

nei tehetségére, ami nem jár együtt szorgalommal. Az ilyen mondatokkal sarokba szorított apukák és gyerekek helyzete okán a többi utas kezd megkönyebbülni, és akár be is kapcsolódik a beszélgetésbe. Az edző itt valójában úgy terem közös platformot a többi utassal, hogy azt érzékelteti, ezek az emberek itt körülötte mások, ám az ő felügyelete mellett már veszélytelenek és nyugodtan kritizálhatóak. Mindez inkább kellemetlen a gyerekek és a szülők számára. Egy alkalommal az egyik apuka meg kívánta védeni a fiát azzal, hogy amiatt nem viszi jobb ifjúsági focicsapathoz, mert ott úgysem foglalkoznának vele, vagyis csak „kispadoztatnák”. Saját unokáját a csapat vezetőjeként is épp ezért edzi a többi sráccal együtt, mert meggyőződése, hogy plusz pénz fizetése nélkül nem kapna jó lehetőségeket más kluboknál. Bizonyos értelemben az anyagi helyzet azonos szintre helyezi a szülők narratíváját a trénerével.

A tanárokról alkotott idealizált kép és a valóságos helyzet közötti diszkrepancia szintén fontos eleme az edzői tevékenységének. Az elvárás és a valóság közötti eltérést, illetve ebben az esetben már-már szakadékot a szülői elváráshorizont indukálja, amely egy jövőbeni pozitív tény bekövetkeztére való várakozás. Különböző tapasztalatok törhetik meg az elváráshorizontot. Az általunk elért szülők – adott időszakban, adott szociális közegben – egységes véleményt fogalmaztak meg azzal kapcsolatban, hogy kit tekintenek jó pedagógusnak, edzőnek, és ennek milyen kritériumai vannak. A gyerekekkel végzett munka lényegét, a sport megszerettetésén túl, a legtöbb szülő a játékosai képességek fejlesztésében látta. A terepmunka folytán ebből fakadóan felmerült ellentét egy szülő, valamint az edző között. A szülő hiányolta a szakmai munkát, ám az edző álláspontja szerint nem vette figyelembe saját gyereke képességeit, illetve a csapat működtetésével kapcsolatos nehéz helyzetet.

A szülők ritkán jelennek meg a gyermekeik meccsein, illetve edzésein, ezért a szülők percepcióját a focicsapat működéséről nehéz pontosan felmérni. Általában az edzővel való kapcsolattartás rendkívül hektikus, esetleges. A kezdeti lelkesedés sokszor az első három kudarcélményig tart, azt követően nehezebb fenntartani a folyamatos kapcsolatot a szülőkkel, illetve elvárni a kooperativitást, az alkalmi segítségnyújtást.

A Feischmidt Margit és Nyíri Pál által szerkesztett *Nem kívánt gyerekek?* című kötetben szó esik a

külföldi és roma tanulók közötti viszonyról, illetve a pedagógusok szerepéről. A Paveszka Dóra és Nyíri Pál által közösen írott fejezetben (2006:133-144) kiemelt szempont, hogy a pedagógusok munkájuk során sokkal nagyobb arányban foglalkoznak a gyerekek fegyelmezésével, mint a tanítással. A tréner esetében is folyamatos kérdésnek minősül, miként lehet egy olyan relatív rendet megtartani, amiben a gyerekek még nem frusztráltak a szigor miatt, de nem is engedi az edző a teljesen szabad viselkedést, ami akár el is lehetetlenítené az aktuális gyakorlatokat. Az egyik játékos például több alkalommal is felhagyott az edzések látogatásával az edző durva, számára sértőnek tartott megjegyzései miatt. Azonban, a játékosokkal való beszélgetésekből kiderült, hogy a szociokulturális közegekből való kilépés – még akkor is, ha ez „csak” egy pestszentlőrinci meccs erejéig tart – olyan élményt jelent számukra, amely abszolút unikális a hétköznapi életükben. Egy szabványszerűen felújított, műfüves nagypályán való játékot is úgy élik meg, mintha világszínvonalú stadionban lenne lehetőségük focizni. Az ilyen események is magyarázhatják azt, hogy miért tekintik a gyerekek nagy lehetőségnek az Orczy-kerti Farkasok csapatában való részvételt, akár negligálva az edző esetenkénti sértő, fegyelmező megjegyzéseit. Úgy tűnik, hogy a közösségi lét, a játék élménye és az említett „kiszakadás” kellő ellensúlyt jelentenek a gyerekek számára.

A Paveszka–Nyíri szöveg szerint a fegyelmezéssel eltöltött idő a diákok részéről időnként agresszív válaszbá torkollik. Emiatt a tanárok sokszor szintén testi fenyegetést alkalmaznak a helyzet eskalálódását megakadályozandó. A csapat edzője vezetőként viszont egy teljesen más pedagógiai modellt követ. Rendkívül jó verbális készségei révén folyamatosan replikázik a focisták esetleges beszólásaira. Sőt, időnként ő dobja fel a labdát, amire várja a visszaszólásokat. Ennek az a nagy előnye, hogy a fiúk úgy érzékelik, ők maguk is meghatározó szerepet kapnak a közösségben, ők is hozzászólhatnak a közösséggel, a csapattal kapcsolatos kérdésekhez.

Az edző a gyerekekkel való kapcsolattartás érdekében olyan témákat is feldob, amelyek viszont hosszabb beszélgetéseket eredményeznek. A televízióban közvetített külföldi vagy hazai meccsek megbeszélése, illetve a tehetségkutató versenyeken történő események egyaránt jó alpanyagul szolgálnak a beszélgetésekhez. Az előbbi szakmai szempontok szerint fontos, a meccsek jobb pillanatait kiragadta

annak érdekében, hogy motiválja a játékosait. Sokszor azzal folytatja a tegnapi vagy pár nappal korábbi meccs eseményeinek felidézését, hogy ezt X. Y., te is meg tudnád csinálni. Amennyiben erre nevetés a reakció, nem hagyja annyiban, hanem közli, ez csak akkor fog sikerülni, ha valóban komolyan veszi a munkát. Vagyis vezetőként a humort ösztönzésre is alkalmazta. A fent idézett gyakori jelenetet általában különböző viccek és kölcsönös „zrikálások”, ugratások előzik meg, emiatt a játékosok könnyen úgy érezhetik, továbbra is viccről van szó. Ám anélkül, hogy pontosan észrevennék, mikor is váltott át az edző komoly hangra, csak azzal szembesülnek, hogy a végső mondata már arra vonatkozik, hogy csak akkor érhet el valamit, csak akkor lehet egy gyerek sikeres játékos, ha elkezdte a játék iránt.

A tévés tehetségkutatók közös emlegetése fontos a nem cigányok részéről érkező sztereotípiák és előítéletek kapcsán. A tréner gyakori viccei szerint a cigányok nagyon jól énekelnek, a kiváló ritmusérzékük miatt tehetséges zenészek. Ez azonban önmagában nem feltételez komoly munkát, hiszen azonnali népszerűség érhető el vele, miután a tévében látszólag csak kiáll és énekel az adott tehetséges művészjelölt. Itt tetten érhető a nem cigány részről érkező sztereotípiák munkavégzés nélküli sikerről, amit a cigányok tehetségük miatt elérhetnek, viszont ezért nem megküzdnek, hanem csupán így születnek. Az edző épp ezért tartja fontosnak a focit, ahol a folyamatos munka teszi lehetővé a siker elérését. Az utóbbi időben keserű pillanataiban már a focit is sokszor művészetként nevezi meg, mondván, a tehetséges cigány focistákat összeszedi a kerületből, és a következő meccset megnyerik, viszont stabil csapatot nem tud belőlük összeállítani, akik több hónapon keresztül eredményesen állnának ki az ellenfelekkel szemben.

A tréner számára kulcsfontosságú, hogy éljen a cigányokkal kapcsolatos sztereotípiákkal. Olyan gerilla harcmodort választott, ahol a többség, az „ellenfél” szempontjából látni vélt hiányosságokat (cigányokkal szembeni negatív képek) használja fel saját eredményességéhez. Szembesíti saját játékosait a külvilágból érkező negatív képekkel olyan humoros formába csomagolva, amivel érzékelhetővé teszi, hogy a látszólagos gyengeségeket erősségként kell feltüntetni. A folyamatos megjegyzéseivel, ripsztrajtaival válaszára kényszeríti őket, sőt örül is neki, ha valaki felel neki. Nem feltétlenül tudatosan, de ezzel el tudja érni, hogy akár verbálisan, akár a pályán megvédhessék magukat.

A focicsapat fenntartása mellett elvállalta a lakóhelyéhez közel lévő park gondnokságát is. Ez nagyrészt abból áll, hogy reggel, napközben, illetve az esti órákban körbejárja a park területét, és jelenti az esetleges károkat a kerület felé, illetve megpróbálja megakadályozni a garázda, rendbontó tevékenységet. Ebben a parkban többek között lehetőség van focizásra is, emiatt az edző sokszor élt azzal a lehetőséggel, ha éppen hiányos volt a csapata egy-egy meccs előtt vagy bajnokság közben, hogy ott a helyszínen megnézett és felkért néhány gyereket a csatlakozásra. Ezek sokszor ideiglenes csapattagok voltak, akik játszása néha adminisztratív nehézségekbe ütközött, például az érvényes sportorvosi engedély hiánya miatt. Ilyen helyzetekben igyekezett felhasználni a korábban már említett informális kapcsolatait, illetve a mikrokörnyezet elnéző vagy lenéző magatartása is sokszor hozzájárult a problémák leküzdéséhez: „ezek csak cigányok, nem számít ki milyen néven vagy mennyire hivatalosan játszik”. A bajnokságok, tornák szervezői emiatt az edzőt is egyfajta önkéntes cigánynak lát(hat)ják, hiszen folyamatosan olyan informális eszközöket kénytelen alkalmazni, amelyek egy részére a válasz az volt: „Ne cigánykodjunk már”. 2013 októberétől, mióta a Mészöly Focisuli támogatásával működik ez a kezdeményezés, rendszeresen látogatott VIII. és IX. kerületi iskolákat (többek között Deák-Diák Általános Iskola, Molnár Ferenc Általános Iskola, Harmat Utcai Általános Iskola) toborzás céljából.

Az ellenfelekkel való kiállás esetén folyamatos ellentét alakulhatnak ki. A többnyire – bár nem kizárólagosan – cigányokból álló csapato(ka)t egyrészt humorosan készíti fel mentálisan a meccsre, illetve ugyanilyen könnyed formában emlékezteti is őket: nekik, mint cigányoknak, jobban kell játszaniuk. Egy ilyen helyzetben sokszor kényszerű, kasztszerű kisebbségként jelennek meg a többi csapattal szemben. Az ez elleni fellépésük, lázadásuk akár agresszióval vegyítve az edző számára csak a humor, a vicces önkritika révén kerülhető el.

Fairplay – Etikai dilemmák és kutatói pozíciók

Hangsúlyozni kell, hogy következtetéseinket a kritikai pedagógia és az *empowerment* értelmezési keretein belül kívántuk elemezni, ám éppen ez az a keret, amely felvetette a kutatás legnagyobb etikai dilemmáit. Nehéz úgy képet adnunk az edző

munkájáról, hogy biztonsággal és egyértelműen elkerüljük azt a hibás értelmezést, amely szerint a csapatvezető rasszista. Freire-i értelemben valóban nem tökéletes az általa végzett munka, noha heti több nap együtt van játékosaival, akiket láthatóan szeret. Az elméleti keretet alapul véve nem valósul meg a *tudatra ébredés*, de ennek anyagi vetületei is vannak. A többségi társadalom közönyével megküzdő edzőt inkább csak díjakkal, újságírói megkeresésekkel halmozták el, amely csupán a közbeszéd szintjén jelentkező lelkiismeretfurdalást enyhítette, viszont a kezdeményezés anyagi támogatása a továbbiakban is bizonytalan maradt. A tréner a csapat vezetőjeként a televízióban nyilatkozva leszögezte, a nagy vagyoni háttérrel rendelkező személyek sem nyújtottak anyagi segítséget a csapat számára (DIGI Sport 2011). Éppen ezért az általa szervezett és a folyamatos változtatások ellenére fenntartott klub olyan gyerekekből áll, akikkel kevesen törődnek, illetve ennél is kevesebben látnak bennük potenciált. Nem tudtuk, leírhatjuk-e, hogy általánosságban véve elhangzanak „cigányozó” mondatok, ám maga a tréner említi a vele készült interjúban, ha támogatást kapna, a ferencvárosi Vágóhíd utcában született roma származású focistáról, a később óriási karriert befutó Farkas Jánosról elnevezett tanoda keretein belül végezné tovább megkezdett munkáját. Úgy hisszük, a politikai korrektség szabályainak görcsös betartása helyett sokkal nagyobb súlya van az edző tetteinek, mint amikor saját nyugdíjából előre megfinanszírozta a játékosai leigazolásához szükséges sportorvosi igazolásokat. Nem kívánunk az értéksemleges pozícióban tetszelegni, megkedveltük őt. Azt láttuk, hogy óriási ellenszélben marad talpon, de láttuk a tudományos szempontjaink alapján megmutatózó elégtelenségeket is. Örök dilemmának tűnik, vajon miként írhatnánk le ezeket, anélkül, hogy bántó lenne annak az embernek, aki a bizalmába fogadott minket, ugyanakkor hogyan hunyhatnánk szemet ezek fölött, ha azt érezzük, hogy fontosak?

Meg kell említeni, hogy az edző egy kettős hatalmi pozícióba helyezett minket, melyet esetenként felhasznált a gyerekekkel történő interakcióiban (ezzel bizonyítva előttük rátermettségét – „még a doktor urak is kíváncsiak rám!”), vagy akár a velünk való találkozások során, ahol az addigi „doktor urakból” hirtelen munkakerülő, eltartott egyetemistákká váltunk a szemében. Ezeket a játszmákat humoros viszontválaszokkal vagy udvarias hallgatással kezeltük. Ennek ékes példája volt, ami-

kor megemlítettük neki készülő tanulmányunkat a kezdeményezésről és ő mindössze azt mondta, hogy persze, nyugodtan, de igazából jobban örülne egy könnyedebb, bestseller-szerű könyvnek a csapat lét-rejöttéről és működéséről.

Kutatócsoportunk társadalmi háttérét tekintve heterogén. Nem ugyanúgy reagált egy kósa cigányozásra a középosztálybeli nő, statisztikai tanulmányokat folytató szociológus, mint az ex-katona, családjában elsőként egyetemet végző roma szociális munkás hallgató; a gyerekek iskolai történeteit hallgatva mást gondolt a munkás családi háttérrel rendelkező történész doktorandusz – aki gyerekként ugyanabba az iskolába járt, ahova a játékosok többsége –, mint a kispesti Bayern München-rajongó kriminológus.

Sok vitát eredményezett annak eldöntése, hogy mitől számíthat valaki rasszistának, milyen szempontrendszert használhatunk, és mi alapján dönthetünk – ha egyáltalán dönthetünk – ebben a kérdésben. Volt, akit érzékenyebben érintettek egyes cigányokkal kapcsolatos megjegyzések, továbbá különbözően vélekedtünk a megnyilatkozásokról. Mindez komoly nehézséget jelentett a közös munkában. Hasonlóan fontos kérdésnek bizonyult a futball jelentősége, mivel volt köztünk olyan, aki professzionális szakmai munkaként tekintett az edzésekre és ezt is kérte volna számon a kezdeményezésen. A kutatócsoport másik része viszont fontosabbnak tartotta, hogy a futball esetünkben egy olyan közösségépítő program, amelyben döntően a személyes interakciók minőségére helyeződik a hangsúly, mintsem a sportkarrierre. Ahogy fentebb leírtuk, egyikőnk ugyanabban az általános iskolában végezte tanulmányait, mint a játékosok nagy része, így könnyebben alakult ki bizalmi viszony. Ez a közös pont segített, hogy személyes élményeiket, mindennapi tapasztalásaikat könnyebben megosszák velünk. Abban a tekintetben viszont nehézséget okozott, hogy a kutatócsoport tagjai kezdetben nem rendelkeztek egy egységes tapasztalati tudásbázissal és viszonylag homogén értelmezési készlettel a gyerekek szociális háttérével kapcsolatban. Dolgoznunk kellett a sokféle nézőpont egyesítésén, mégis pont ez vált kutatásunk előnyére: munkánkat annak minden fázisában ebből a szakmai sokszínűségből merítve vettük kritikai görcső alá. Ez folyamatos önreflexióra kényszerített minket, állandóan reflektáltunk saját pozíciónkra, és nem hagytuk, hogy egy-egy értelmezési keret, szakmai megköze-

lítési mód korlátok közé szorítsa a kutatócsoportot, és túlságosan domináns fókusszá váljon.

Hosszabbítás – További tervek és lehetőségek

Tanulmányunk – és kutatásunk első fázisa – alapvetően két kérdést igyekezett volna körbejárni: az Orczy-kerti Farkasok labdarúgócsapatban sportoló gyerekek emancipációjának sikerességét, illetve a kezdeményezés modelljelleget, átültethetőségét. Kutatási eredményeink alapján a következőket állítjuk:

- Az edzőnek nem sikerült valódi közösséget létrehoznia, a fluktuáció miatt nem alakult ki a „mi” tudat a gyerekek körében.
- Sem a tudatra ébredés, sem a saját deprivált helyzetből való kilépés nem valósult meg.
- Az edző elmondás szerint csak a „dolgos cigányokkal” ért el sikereket, a hozott kulturális tőke révén tudott egy-egy játékos jobb csapatba kerülni, de ez a fajta „kiemelkedés” nem tekinthető emancipatorikus folyamatnak.
- A rendszerszemlélet hiányzik az edzői eszköztárból, enélkül pedig nem érthető meg a gyerekek pszichoszociális helyzete.
- Az anyagi bázis és az infrastruktúra hiánya alapjaiban ássa alá a fejlődést, illetve annak fenntarthatóságát.
- Nincs társadalmi támogatottsága a kezdeményezésnek, alapvetően egyetlen személy „szélmalomharca” egy mélyen gyökerező strukturális problémával szemben.
- Az Orczy-kerti Farkasok nem tekinthető modellértékűnek, mivel az edző karizmája tartja életben a programot. Amennyiben ő feladja, nincs aki a helyére álljon, a módszer nem duplikálható.

Mindezek mellett, a dolgozat megírásakor egyértelművé vált számunkra, hogy kutatásunk metódusának és tárgyának korábban említett sajátosságai okán nem lehetséges teljes mértékben az előre jelölt narratív keretben értelmeznünk a látottakat.

Kutatásunk éppen ezért nem ért a végéhez. Edigi vizsgálódásunkat a folyamatos önreflexió jellemezte, érte ez alatt azt, hogy nem ragaszkodtunk a kezdetben kialakult elképzeléseinkhez, minden egyes interjú, megfigyelés újabb szempontokat és magyarázatokat vont be az elemzésbe. A terepmun-

kán alapuló kutatás értelmét éppen az adja, hogy az elméleti keretet folyamatosan tények alapján foglalmaztuk újra. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy a tanulmány elején feltett kérdésekre adott válaszokat ne végpontnak tekintsük, csupán pillanatnyi állapotnak, a későbbiekben pedig újabb és újabb szereplőket bevonva szélesítsük a látómezőnket, valamint újabb és újabb megválaszolásra váró kérdéseket tegyünk fel.

Összefoglalás

Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium Kritikai Pedagógia műhelyéből nőtte ki magát a kutatás, melynek jelenlegi fázisában elért eredményeiről ad számot írásunk. Előfeltevésünk az volt, hogy a budapesti nyolcadik kerületben egy folyamatos támogatásokat nélküli labdarúgó kezdeményezés vette, és veszi fel a mai napig a versenyt a finansiális, infrastrukturális háttérrel rendelkező akadémiákkal. Úgy gondoltuk, hogy a nyolcadik és egyéb környező kerületekben élők eltérő etnikai, szociokulturális és anyagi háttere miatt az Orczy-kerti Farkasok labdarúgócsapatán keresztül az edző alternatív eszközökkel próbál olyan előrelépési, kitörési lehetőséget feljuttatni játékosai számára, mely összhangban áll a kritikai pedagógia opressziót tagadó elvével.

A csapatokban játszó fiatal focisták gyakori váltakozása, cserélődése, illetve a finansiális alapok hiánya miatt egy folyton változó működés bontakozott ki kutatócsoportunk előtt, amely megnehezítette, olykor majdnem el is lehetetlenítette, hogy érvényes és megbízható adatokkal szolgáló társadalomtudományi kutatást végezhessünk egy gyakorlati szempontú elemzés számára. Kérdésünk az, hogy a sport képes-e ebben az esetben segíteni a kritikai pedagógia által definiált emancipációt; van-e valamilyen különleges metódus, amivel az edző motiválja a gyerekeket; lehet-e modellértékűnek tekinteni a kezdeményezést?

„They cannot work, they can only play football!” Theoretical and methodological dilemmas during the research of the „Orczy-kerti Farkasok” (Orczy Garden Wolves) football team

Abstract

Our research project originates from the Critical Pedagogy workshop organised by ELTE College for Advanced Studies in Social Sciences. We have been working together since 2012 to examine the practical applicability of critical pedagogy in Hungary. Our research concentrates on a self-supporting soccer programme in one of the poorest areas of Budapest (the 8th district). Our hypothesis is that the programme is able to compete with structured academies and can help young disadvantaged boys to recognise their situation and help themselves in advancement. The heart of the programme is the coach himself. We believed that because of the diverse ethnic, socio-cultural and economic backgrounds of those living in the eight and surrounding districts, the coach – through the Orczy-kerti Farkasok (Orczy Garden Wolves) soccer team – aids and enables his players to break out of their backgrounds and seek advancement through alternative means, which is consistent with the oppression negationist theory of critical pedagogy. We had to realise that acquiring valid and reliable data for a quantitative analysis would be nearly impossible because of two reasons: (1) the young players alternated quite frequently, and (2) the operation of the initiative changed due to its inconsistent financial funding. The application of various quantitative and qualitative techniques gave us the opportunity to gain insight into the ways such a group (in which there are informal relationships that are sometimes exploited) can be maintained among the existing recruitment system. Based on our results we can say that sport in this example is able to aid emancipation defined by critical pedagogy, mostly because there is a specific method with which the coach is able to motivate the children. Based on the experiences gained from the research we think that the initiative can not be regarded as a model for future efforts and the main reason for this is the wide variety of the children’s social backgrounds.

Felhasznált irodalom

- Alcalde, José Eugenio Abajo 2008 *Cigány gyerekek az iskolában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Babbie, Earl 2001 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Chatoupis, Constantine – Vagenas, George 2011 An analysis of Published Process-Product Research on Physical Education Teaching Methods. *IJASS – International Journal of Applied Sports Sciences*. 23 (1):271–289.
- Feischmidt Margit – Nyíri Pál 2006 „Nem kívánt gyerekek?” – *Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. Budapest, MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet.
- Freire, Paulo 2003 Az elnyomottak pedagógiája. In Kozma Tamás – Tomasz Gábor (szerk.) *Szociálpedagógia – Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 397–416.
- Hennink, Monique – Hutter, Inge – Bailey, Ajay 2011 *Qualitative Research Methods*. London, Sage.
- Héra Gábor – Ligeti György 2005 *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W. 1990 *A felvilágosodás dialektikája*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó – Atlantisz Könyvkiadó.
- Letenyei László 2006 *Településkutatás – Módszertani kézikönyv*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Mészáros György 2005 A „rossz arcúak” szava – A kritikai pedagógia kihívása. *Iskolakultúra*. 13 (4):84–102.
- Rosenthal, Gabriele 1993 Reconstruction of Life Stories. Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews. In Josselson, Ruthellen – Lieblich, Amia (eds.) *The Narrative Study of Lives*. I. kötet London, Sage.
- Rosenthal, Robert – Jacobson, Lenore 1968 *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils' Intellectual Development*. New York, Holt, Rinehart & Winston.
- Zombori Gyula 1997 *A szociálpolitika alapfogalmi*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

Online források

- Bíróné Nagy Edit 2011 *Sportpedagógia*. Pécs: Dialóg Campus Kiadó. (<http://tamop412a.ttk.pte.hu/TSI/Birone%20Nagy%20Edit%20-%20Sportpedagogia/sportpedagogia.html#d5e3542>) (A letöltés dátuma: 2013. október 26.)
- Paquette, Dede – Ryan, John 2000 *Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory*. National-Louis University. http://www.floridahealth.gov/AlternateSites/CMS-Kids/providers/early_steps/training/documents/bronfenbrenners_ecological.pdf (A letöltés dátuma: 2013. október 26.)
- Lakatos Kinga 2009 *A képessé tétel folyamata. Az érdekvényesítés esélyeinek növelése a szociális és közösségi munkában*. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete. http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/1c4dc4b986e230d1c1256a08003a235e/14c544c36a68ce4fc12575d9002dfc69?OpenDocument (A letöltés dátuma: 2013. október 28.)
- Németh László 2010 *Empowerment – Képessé tétel, felhatalmazás* – A GYEP munkatársainak előadásai. Budapest, MTA-Gyerekszegénység Elleni Program. (http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=23:a-gyep-munkatarsainak-eloadasai-valogatas) (A letöltés dátuma: 2013. október 26.)
- Sándor Klára 2011 *Olvasáskutatás*. Eger, Esterházy Károly Főiskola. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_06_olvasaskutatas_scorm_08/adatok.html (A letöltés dátuma: 2013. október 27.)
- 2011 Szociális Innováció Alapítvány – Pro Bono Díj. <http://www.szia.org/content/pro-bono-d-j> (A letöltés dátuma: 2014. március 7.)
- Újságcikkek (A letöltés dátuma: 2013. október 26. és 2014. március 15.)
- A gettófutball mentora. *Sport Géza* 2011. 04. 21. http://sportgeza.hu/futball/2011/04/21/a_gettofutball_mentora/
- C. Ronaldo az Orczy-téren. *Index* 2011. 04. 22. http://index.hu/video/2011/04/22/jozsefvarosi_foci/?s=tag:j%C3%B3zsefv%C3%A1ros

- Melegítőt kapott a Fradi kistestvére. *Fidesz* 2012. 01. 21. <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=177072>
- Cigányokra van pénz! *Fradimob.hu* 2012. 01. 24. <http://fradimob.hu/index.php/friss/szakmai-hirek/item/1540-cig%C3%A1nyokra-van-p%C3%A9nz?tmpl=component&print=1>
- Kicszelezik a szegénységet. *Helyi Téma* 2012. 02. 01. <http://helyitema.hu/budapest-viii/31680>
- Megjött Laci Bá! Jól van, Pindák! Olvasod a játékot! *Hetek* 2012. 02. 10. http://hetek.hu/riport/201202/megjott_laci_ba
- A farkasvezér. *Népszabadság* 2012. 05. 30. http://nol.hu/lap/arcok/20120530-a_farkasvezer

Televíziós műsorok

- DIGI Sport*, Reggeli Start – Pindák László a vendég. 2011. 09. 13. Mi lett az Orczy téri focicsapattal? <https://www.youtube.com/watch?v=PjPbIBKRCjQ> (A letöltés dátuma: 2014. március 13.)
- DIGI Sport*, Reggeli Start – Pindák László, Lakatos Dávid és Lakatos Zoltán a vendég. 2011. 09. 13. Fiúk az Orczy térről. <http://www.digisport.hu/video/3964> (A letöltés dátuma: 2014. március 15.)